

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У ХАРКОВІ В 1917–1925 рр.

Е. О. Хряпін

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна
E-mail: khriapine@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4239-5069>*

Д. Г. Руднік

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, м. Харків, Україна
E-mail: denisrudnik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8712-3606>*

Ключові слова: Перша Харківська українська гімназія, трудова школа, педагогічні курси, педагогічна освіта, педагогічні технікуми, історія освіти Харкова, українізація освіти.

У статті вивчається становлення національних освітніх закладів в Харкові на початку ХХ ст. Було прослідковано процес створення української гімназії, трудової школи та формування педагогічних закладів освіти, які мали вирішити нагальну потребу в підготовці педагогічних кадрів у тогочасних складних політичних та економічних умовах. Урядова політика у досліджуваний період була орієнтована на українізацію освіти та залучення до освітнього процесу видатних педагогів, вчених, меценатів та громадських діячів, які зробили значний внесок у збереження історичної та культурної спадщини України.

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF PEDAGOGICAL EDUCATION IN KHARKIV IN 1917–1925

E. O. Khryapin

*Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy»
Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine*

D. G. Rudnik

*Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy»
Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine*

Key words: First Kharkiv Ukrainian Gymnasium, labor school, pedagogical courses, pedagogical education, pedagogic technics, history of education in Kharkiv, Ukrainization of education.

The Ukrainian school began to form in the spring of 1917 – three national Ukrainian gymnasiums were established in Kyiv, and then other Ukrainian cities followed the example of Kyiv – Poltava, Chernihiv, Odesa, Kharkiv, Katerynoslav, Kamyenyets and other cities. Authors study the process of the formation of national educational system in Kharkiv at the beginning of the 20-th century. It begins with creating a Ukrainian gymnasium and a labor school, during the revolutionary period and the first years of Soviet system. Government policy during the period under study was focused on the Ukrainization of education and the involvement in the educational process of outstanding teachers, scientists, philanthropists and public figures who made a significant contribution to the preservation of the historical and cultural heritage of Ukraine. The teachers were, especially Oleksii Synyavskyi, Mark Johansen, and Dmytro Bahaliy. Among the contingent of educational institutions were the children of the Ukrainian national and regional intelligentsia, party figures, entrepreneurs and the proletariat. The development of education took place in difficult economic conditions: shortage of teaching staff and material and technical base, frequent delays for teachers. Based on the documents

of the Kharkiv city archive, the role of educators in perpetuating the name of Hryhorii Skovoroda in toponymies was established – the installation of a monument to the philosopher, the renaming of the village of Pan-Ivanivka to Skovorodnyivka, and the granting of the philosopher's name to three-year pedagogical courses.

Історія української національної освіти сягає своїм корінням до часів національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Період 1917–1921 рр. є одним з найбільш складних, суперечливих і багатих на події. Україна стала ареною боротьби різних політичних рухів, ідеологій та військових сил. Заручником цих подій була система української освіти, яка тільки почала формуватися як соціальний інститут незалежної держави.

Становлення середньої й вищої педагогічної освіти на Харківщині періоду революції та перших років радянської влади є важливим етапом в історії України, що потребує ґрунтовного дослідження. Система освіти зазнала значного впливу як національної, так і радянської влади. Український національний рух почав створювати систему освіти вже на перших етапах національної революції. Освітнє питання було надзвичайно нагальним, адже тривала історія заборон, переслідувань та цензури гальмувала національно-культурний розвиток цілого народу. Потреба в національній школі знайшла своє обґрунтування у словах М. С. Грушевського: «Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування»¹.

З-поміж різнопланових розвідок, що так чи інакше торкаються вивчення історії педагогічної освіти в Харкові 1917–1925 рр., студії Н. О. Вітранюк розглядають становлення педагогічних технікумів у системі освіти України; О. Б. Комарницького, де надається характеристика чисельності й соціального складу студентства регіону; Т. О. Маньківської, Н. А. Сорочан, Д. О. Цепкова, де проаналізовано розвиток української освіти краю 1917–1918 рр. Розвідки Т. О. Чугуя, Г. І. Ясницького, Е. І. Зуба зосередились на політичних, організаційно-кадрових та культурницьких строгах проблеми. Дослідження згаданих авторів охоплює широке коло питань, але історія педагогічної освіти в Харкові 1917–1925 рр. потребує подальшого вивчення.

¹ Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу. Київ : Веселка, 1991. С. 10.

Джерельну базу дослідження складає комплекс документів, різноманітних за походженням, змістом, формою та науковою цінністю. Уперше залучено до наукового обігу матеріали Державного архіву Харківської області (Фонд Р-820 Отдел народного образования Харьковского губернского исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских, красноармейских депутатов (губОНО), гор. Харьков, фев. 1919 – 2 дек. 1924 гг.; Инспектора народного образования Харьковского губернского исполнительного комитета Совета рабочих, крестьянских, красноармейских депутатов (губОНО), гор. Харьков, 2 декабря 1924 года – 1 июля 1925 года). Комплекс документів органів влади доповнюють мемуари та спогади Д. І. Багалія, І. С. Гаращенко, Л. А. Дражевської та документи з історії становлення та розвитку Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Українська школа почала формуватися з весни 1917 р. – у Києві було утворено три національні українські гімназії, а потім «за прикладом Києва пішли й інші українські міста: Полтава, Чернігів, Одеса, Харків, Катеринослав, Кам'янець та інші міста, а з літа 1917 р. українські гімназії почали засновуватися навіть по селах»². У становленні української системи освіти Харківщини відлік можна вести зі створення 9 вересня 1917 р. Першої Харківської української гімназії, яка із січня 1918 р. стала носити ім'я відомого українського філолога, письменника, літературознавця, етнографа, лексиколога Бориса Грінченка. У Першій гімназії були відкриті підготовчий, перший і другий класи³.

Ім'я Бориса Грінченка було не випадково присвоєне новій українській освітній установі, адже товариство «Просвіта» ще 23 вересня 1917 р. на своєму I Всеукраїнському з'їзді прийняло постанову про шкільну та позашкільну освіту. У пунктах постанови зазначалося про обов'язковість нав-

² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Київ : Темпора, 2002. С. 272.

³ Сорочан Н. А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси : матеріали IV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, 22 берез. 2014 р. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 2. С. 180.

чання для хлопців і дівчат, починаючи з восьми років, воно має бути безоплатним як у початковій, так і в середній школі. «Просвіти» мають дбати про організацію при гімназіях та міських школах класів для незаможних учнів⁴. Борис Грінченко зробив значний внесок у розвиток освітянського руху. Він був обраний до керівного органу «Просвіти» – Ради, що стало «переконливим визнанням його лідерських якостей і незаперечного авторитету серед «просвітян». До його заслуг належить організація та чітка робота видавничої комісії «Просвіти», він сам активно публікувався і навіть став головою комісії 25 серпня 1906 р. До заслуг Б. Грінченка відносять також організацію бібліотеки «Просвіти», яка стала першою в Наддніпрянській Україні дійсно українською книгозбірнею⁵. З Харковом Бориса Грінченка пов'язує його рідний хутір Великий Яр, де він народився 9 грудня 1863 р., та Харківський університет, де він отримав звання народного вчителя. А навесні 1917 р. з ініціативи Д. І. Багалія та інших діячів науки і культури в Харкові було засновано товариство «Просвіта» ім. Г. Квітки-Основ'яненка⁶. Можна зробити припущення, що воно стало продовжувачем традицій діяльності «Просвіт» з інших регіонів України.

Із початку діяльності гімназія налічувала два підготовчі класи з 1 по 7 класи⁷. 20 грудня 1917 р. директором гімназії педагогічна рада обрала бібліографа, громадського та освітнього діяча М. А. Плеваку (під час свого навчання у 2-й Харківській чоловічій гімназії він перетинався з Борисом Грінченком та вважав його своїм наставником⁸), якого на посаді затвердило вже Міністерство освіти Української держави за часів гетьманату⁹. Гімназія працювала у важких умо-

⁴ Історія української культури : зб. матеріалів і документів / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Вища шк., 2000. С. 268.

⁵ Кінд-Войтюк Н. Б. Д. Грінченко – перший голова Київського товариства «Просвіта» (1906–1909 рр.) // Літопис Волині. 2018. № 19. С. 132–133.

⁶ Цепков Д. О. Українізація школи на Харківщині за часів Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 року) // Зб. наук. пр. Харків. нац. пед. ун-т у ім. Г. С. Сковороди. Серія «Історія та географія». 2012. Вип. 44. С. 131.

⁷ Сорочан Н. А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського... С. 181.

⁸ Плевако Микола Антонович // Укр. бібл. енцикл. [Електронний ресурс]. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>.

⁹ Маньківська Т. О. Викладання предметів українознавства у школах Харківської губернії в 1917–1918 рр. // Актуал. пробл. методики навчання історії, правознавства та суспільствознав. дисциплін. Харків, 2015. Вип. 7. С. 84.

вах – постійний брак коштів, відсутність власного приміщення (гімназія була розташована у старому корпусі 2-ї чоловічої гімназії по вул. Ярославській, 10), нестача свідомих українських учителів; так як навчалися у школі діти незаможних батьків, то плата за навчання була досить помірною – 60 крб. на рік у підготовчому класі, 80 крб. – у 1 і 2 класі, а всі гроші йшли на утримання самої гімназії. На державне утримання гімназія була переведена з 1 липня 1918 р. й отримала одноразову допомогу в розмірі 40 тис. крб.¹⁰. Значну допомогу українській школі надавав харківський магнат, купець, промисловець Іван Степанович Гаращенко, який мав давні плани відкрити першу українську школу в місті¹¹. Загалом, наприкінці 1917 р. купець надав для її розвитку 150 тис. крб. Гімназію позбавили будівлі у часи панування денікінців літом–зимою 1919 р. (денікінці також перекреслили усі здобутки національної освіти – скасували викладання «українознавства», тобто історії та географії України¹²), на початку 1920-го р. уже радянська влада повернула гімназію в попереднє приміщення, а І. С. Гаращенко вкладає кошти вже у новий український проєкт – *Педагогічну школу імені Григорія Сковороди (вул. Катеринославська № 21/2 – сучасна вул. Полтавський шлях) – Sic*¹³.

Встановлення більшовицької влади в Харкові позначилося і на освіті. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у своїй Декларації від 26 січня 1919 р. у розділі, присвяченому освіті, зазначав: «Тимчасовий робітничо-селянський уряд зверне найсерйознішу увагу на організацію шкільної та позашкільної освіти. Створити єдину трудову школу на противагу старій шкільній організації, що ставила собі метою зміцнення панування буржуазії, відкрити широкий доступ до університетської та фахової освіти робітничим і селянським масам, організувати народні університети... Тимчасовий робітничо-селянський уряд України оголошує, що

¹⁰ Сорочан Н. А. Вказ. праця. С. 180, 182.

¹¹ «Кожаний магнат» Харькова: миллионер-просветитель с Лысой Горы. URL: <https://mykharkov.info/interesno/kozhanuj-magnat-harkova-millioner-prosvetitel-ivan-garashhenko-s-lysoj-gory-82537.html>.

¹² Зуб Е. «Ніяких гімназій на «собачій мові». Як білі генерали освіти реформували // dsnews.ua. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/-nikakih-gimnazy-na-sobachem-yazyke-yak-bili-general-ukrayinsku-16082019200000.

¹³ Гаращенко І. Коротко про себе // Матеріали до історії Української автокефальної православної церкви. Нью-Йорк; Чикаго, 1975. С. 12–15; ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330, арк. 60, 62–63; Зуб Е. До глибини кишені: як харківський купець Україну любив. URL: <https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv>.

мова викладання в школах залежатиме від волі місцевого (українського – прим. авт.) робітничого та селянського населення...». Також освітній процес регулювалися «Основами будівництва вільної єдиної трудової соціалістичної школи УСРР» та «Положенням про трудову школу УСРР»¹⁴. Відповідно до цього Декрету Перша Харківська українська гімназія імені Б. Грінченка була перейменована на 1-у Трудову семирічну школу імені Б. Грінченка, яка під такою назвою діяла з травня 1919 р. по літо 1920 р.

У роки існування Першої Харківської української гімназії імені Б. Грінченка та Першої Харківської трудової школи імені Б. Грінченка директорами та вчителями були видатні особистості української освіти і науки. Першим директором гімназії був Микола Антонович Плевако (грудень 1917–1918 р.) – літературознавець, бібліограф, політичний діяч. Окрім посади директора, одночасно завідував курсами українознавства для вчителів середніх шкіл Харківщини, входив до губернської комісії народної освіти. Олекса Наумович Синявський – мовознавець, педагог, працював у школі протягом осені 1917 – на початку 1918 р., член губернської комісії народної освіти, викладав українську мову. Микола Федорович Сулима – працював у гімназії та школі ім. Б. Грінченка з 1918 р., викладав «кучнівську педагогіку» і протягом восьми наступних років та в інших закладах освіти Харкова. Христина Олексіївна Алчевська – громадська діячка, викладала французьку мову. Майк Йогансен – поет, прозаїк, перекладач, лінгвіст. Викладав німецьку мову в гімназії протягом осені 1917 р. – 1918 р. Інструктором взуттєвої майстерні працював і сам Іван Степанович Гаращенко (Рис. 1.). Він був заарештований харківською НК і пробув під арештом кілька місяців з осені 1920 р., звільнений був за клопотанням М. Йогансена¹⁵. У 1919–1921 рр. директором гімназії був О. І. Попов – педагог, учений, церковний діяч, у подальшому – став деканом факультету соці-

ального виховання Харківського інституту народної освіти (1921 р.), засновник науково-дослідної кафедри педагогіки (1923 р.), організатор і перший директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1926 р.), був репресований у 1931 р., після Другої світової війни мігрував до США¹⁶.

У подальшому 2-а Всеукраїнська нарада з питань освіти у серпні 1920 р. затвердила систему педагогічної освіти в Українській СРР – у початковій та семирічній школах мають працювати вчителі з вищою педагогічною освітою. Для цього в Україні були створені педагогічні навчальні заклади двох типів – інститути народної освіти та вищі трирічні педагогічні курси¹⁷.

З осені 1920 р. зі старших класів 1-шої Трудової семирічної школи імені Бориса Грінченка була утворена *педагогічна школа імені Григорія Сковороди (Sic!)*¹⁸. У постанові РНК УСРР від 21 вересня 1921 р. зазначалося про необхідність терміново розробити план розвитку виховних і освітніх закладів усіх ступенів і розрядів українською мовою навчання; потрібно було негайно запровадити обов'язкове вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах з українською мовою викладання; звернути увагу на особливо серйозне вивчення української мови в усіх постійних і тимчасових закладах з підготовки працівників освіти, причому частину їх треба негайно ж перевести на українську мову викладання¹⁹. На початку осені 1921 р. на базі Першої Харківської трудової школи імені Б. Грінченка та педагогічної школи імені Г. Сковороди були організовані Харківські Українські трирічні педагогічні курси імені Г. Сковороди²⁰. На 1921/1922 навчальний рік у штаті було зазначено 34 викладачі, 7 технічних працівників, 164 учні 1–3 курсів²¹. На 1922/1923 навчальний рік у штаті педагогічних курсів було 3 особи адміністративного персоналу, 21 викладач, 5 технічних службовців та 150 учнів. Курси утримувалися державним коштом. Викладання здійснювалося українською мовою²². Зазначимо,

¹⁴ Гончаренко В. Д. Кодифікація законодавства України про освіту (1920–1970-ті рр.) // Юрид. наук. електрон. журн. 2022. №2. С. 17; Культурне будівництво в Українській РСР : зб. документів. Київ : Держ. Вид-во політ. літ., 1959. Т. 1: 1917 – червень 1941 рр. С. 31.

¹⁵ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330, арк. 60, 62–63; Зуб Е. До глибини кишені: як харківський купець Україну любив. URL: <https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv/>; Сорочан Н. А. Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського... С. 181; Чугуй Т. О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Харківщини впродовж етапів їхнього історичного розвитку: порівняльна характеристика // Істор. пам'ять. 2010. №2. С. 42; ЦДАВО України. Ф. 2581, оп. 1, спр. 117, арк. 7, 8, 12 зв., 13.

¹⁶ Енциклопедія історія України / редкол.: В. А. Смолій та ін. Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8: Па–Прик. С. 422.

¹⁷ Ясницький Г. І. Розвиток народної освіти та України (1921–1932 рр.). Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. С. 194.

¹⁸ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 19.

¹⁹ Історія української культури : зб. матеріалів і документів / за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. Київ : Вища шк., 2000. С. 293.

²⁰ 90 років Харківському гуманітарно-педагогічному інституту / під заг. ред. Г. Ф. Пономарьової. Харків : ТОВ «Бізнес Інвестор Груп», 2010. С. 6; ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 19.

²¹ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 133, арк. 1.

²² Там же, арк. 2, 14.

що серед дванадцяти педагогічних навчальних закладів округи (Харків, Куп'янськ, Богодухів, Охтирка, Валки, Вовчанськ, Білопілья, Лебедин і Тростянець) педагогічні курси імені Г. Сковороди в Харкові були найбільшими за кількістю учнів та викладачів²³. Дослідники звертають увагу на низький рівень підготовки абітурієнтів (зокрема, другої половини 1920-х рр.), які вступали до Харківського педагогічного технікуму ім. Г. С. Сковороди: з 50 абітурієнтів профшколу закінчили 12 осіб, 7-річну трудову школу – 26, дореволюційну середню школу – 4, здобули домашню освіту – 8, тобто лише 32 % вступників мали необхідний рівень освіти²⁴. У 1923–1924 навчальному році з 150 курсантів педагогічних курсів отримували стипендію 18 осіб у розмірі 10–12 крб. Стипендія не могла надати вагому матеріальну підтримку, більшість курсантів з незаможних та пролетарських родин перебували у складному становищі. Викладачі та співробітники курсів заробітну плату отримували не в повному обсязі та із значним запізненням (інколи до двох місяців). Так, за грудень 1923 р. було виплачено лише 50% розміру заробітної плати, а загальна заборгованість за 1923 р. складала 9398 крб.²⁵

Не зважаючи на досить складні умови проживання та навчання у гімназії імені Б. Грінченка та в Трудовій семирічній школі, відповідно до спогадів однієї з учениць школи Л. А. Дражевської (літературознавиця, редакторка, журналістка), учнями були «діти та рідня активних членів (навіть провідників) кількох українських політичних партій, що діяли в роки революції, діти нечисленної в Харкові української інтелігенції та інших прошарків населення та околиці». Були діти членів Центральної ради Миколи Любинського, Миколи Стасюка, Олекси Синявського (обрався від Харківської громади), Федора Глянька, діти членів Українського Військового комітету УНР Аполлона Певного і Віктора Поплавка. Були діти українських комуністів (зокрема, родичі Миколи Скрипника), діти українських учених, митців, літераторів (зокрема, Ігор Сосюра – брат поета Володимира Сосюри), діти кооперативних діячів, донька уже згаданого вище І. Гаращенка, а також багато дітей пролетарів та селян²⁶.

²³ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 740, арк. 63.

²⁴ Комарніцький О. Б. Студенти педагогічних навчальних закладів Харківщини 1920-х – 1930-х рр.: аналіз чисельності та соціального складу // Вісн. Харків. нац. ун-ту. Серія «Історія». 2016. Вип. 52. С. 57.

²⁵ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 19.

²⁶ Дражевська Л. Шкільні роки // Сучасність. 1989. Ч. 1: Січень. С. 76–79; Українська діаспора: літературні постаті,

30 червня 1923 р. губернська педагогічна нарада на вечірньому засіданні за присутності губернського інспектора педагогічної освіти І. Ромера, завідувача Харківських трирічних педагогічних курсів Л. Колісниченка та його заступника Ф. Вишиваного, викладача І. Волобуєва затвердила нову назву педагогічних курсів – Харківський чотирьохрічний педагогічний технікум²⁷. Ця реорганізація підвищила статус закладу освіти, адже, як зазначають дослідники, педагогічні технікуми у 20–30-х рр. ХХ ст. в Україні були складовою системою вищої освіти²⁸.

Навчальний заклад забезпечував освітянами цілий регіон. Так, випускників 1924 року направляли на роботу до Харківського (20 осіб), Сумського (7 осіб), Охтирського та Куп'янського округів народної освіти Накази на відрядження на роботу були підписані інспектором, завідувачкою секції охорони дитинства при підвідділу соціального виховання (Соцвоса) Харківського губернського відділу народної освіти (Губнарообраз) Салько Галиною Стахівною (з 1924 р. вона працювала інспектором, з 1927–1929 рр. – голова Харківської окружної комісії у справах неповнолітніх; у 1930 р. – директор Харківського дошкільного педагогічного технікуму; на початку 1930-х рр. проходила по справі СВУ, але не була репресована, однак, у 1933 р. під час червоної партійної чистки була виключена з лав ВКП(б); у 1935 р. вийшла заміж за педагога А. С. Макаренка)²⁹. З квітня 1924 р. по 1925 р. завідувачем Харківським чотирьохрічним педагогічним технікумом був Бойко Василь Сидорович (1893–1938 рр.) – громадський і політичний діяч, вчений-літературознавець, був членом Київської організації Товариства Українських Поступовців, з 1917 р. – член Української партії соціалістів-федералістів, у квітні 1917 р. був обраний членом Української Центральної Ради від студентства, увійшов до Комітету УЦР і на Українському Національному Конгресі обраний секретарем Виконавчого комітету (Малої Ради). З 1918 р.

твори, біобібліографічні відомості / упоряд. Віри Просалової. Донецьк : Схід. Вид. дім, 2012. С. 361; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров та ін. Харків : Фоліо, 2004. С. 279.

²⁷ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 16–16зв.

²⁸ Вітранюк Н. О. Становлення педагогічних технікумів у структурі вищої професійної освіти України в 20-х роках ХХ століття: до історіографії питання // Пед. дискурс. 2013. Вип. 15. С. 120–121.

²⁹ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 1060, арк. 20–21; Юрченко М. С., Мікрух Л. А., Островська Т. С. Г. С. Салько – соратниця, дружина, хранителька педагогічного спадку А. С. Макаренка // Тези доп. до ХХV Міжнар. наук. конф. «Слобожанські читання». Харків, 2021. С. 69–71.

по 1933 р. займався науковою та педагогічною діяльністю у Києві та Харкові, у 1934 р. був репресований та висланий з України³⁰.

Серед викладачів курсів на 1921/1922 навчальний рік був і професор історії Дмитро Іванович Багалій (Рис. 2), історик, громадський діяч, ректор Харківського університету, міський голова Харкова (1914–1917 рр.) з педагогічним навантаженням 6 лекційних годин з історії³¹. Діяльність проф. Д. І. Багалія, окрім дослідження економічної історії України, позначилася значним внеском у вивчення творчої спадщини Григорія Сковороди, ім'ям якого були названі педагогічні курси та яке було збережене в топоніміці Харківщини. Д. І. Багалію належить першість в опрацюванні та виданні багатьох раніше невідомих богословських творів, рукописів і біографії філософа, які він віднайшов в архівах та сховищах, де вони перебували внаслідок цензурних заборон. Видання вийшло друком ще у 1894 р. та було присвячене 100-річчю з дня смерті Г. С. Сковороди. Історик також віднайшов, відредагував та видав твори і листи Сковороди у збірниках Харківського історико-філологічного товариства до 100-річчя Харківського університету [1905 р.]. Також творчості та життю філософа був присвячений один том із багатотомної монографії з історії Слобідської України, укладеної особисто Д. І. Багалієм³². Окрім того, Дмитро Іванович був активним учасником увіковічення імені Г. С. Сковороди у топоніміці краю. У своїх спогадах він згадує про свою участь у відкритті пам'ятника Г. С. Сковороді в селі Пан-Іванівка Харківської губернії. Під час урочистої промови на церемонії відкриття пам'ятника Дмитро Іванович відмітив великий інтерес присутньої людності до біографії та творчого шляху філософа та до власне роботи самого історика з пошуку сквородинівської спадщини в архівах³³. Пам'ятник був споруджений на могилі Г. С. Сковороди у 1922 році за кошти, зібрані громадою села Пан-Іванівка, автор пам'ятника – І. Мельгунова³⁴.

Окрім встановлення пам'ятника на місці поховання Г. С. Сковороди (Рис. 3), його ім'ям було

названо саме село Пан-Іванівка. У витягу з протоколу загальних зборів селян селища Іванівки Харківського повіту від 8.XII.1922 р. зазначено, що на зборах були присутні представники Сільради, Комнезаможа (комітет незаможних селян), робітники села та заводу селища Іванівка та представники *Харківських педагогічних курсів імені Сковороди (виділено нами)*. Завідувачем курсів у цей час був Ф. Х. Вишиваний, викладав фізику та математику. Учасники зборів вирішили звернутися до Губпрофобр Губнаробразу (губернський комітет профосвіти губерньської народної освіти – *Авт.*) з проханням клопотати перед Губвиконкомом про перейменування селища Іванівки на село Сковороди та назвати школу в селищі іменем Сковороди. Губернський комітет профосвіти підтримав пропозицію та просив задовольнити рішення зборів селян³⁵. Значну допомогу у вшануванні пам'яті філософа надало й Харківське товариство «Просвіта». У документі від 14.12.1922 р. з його ініціативи було виділено «... на упорядкування могили Г. С. Сковороди – 50 000 карб.; на влаштування свята 24 грудня – 50 000 карб.; на упорядкування хати при могилі (поміст, стеля, двері, вікна і інше) – 100 000 карб.; на будування воріт, огорожі і опорядження садка (800 кв. сажнів) при могилі – 100 000 крб. Крім цього Комітет прохає взяти на себе обов'язок потурбуватися про будування пам'ятника на площі перед могилою в селі Пан-Іванівці»³⁶.

Таким чином, організація та діяльність середніх та педагогічних закладів освіти у Харкові у досліджуваний період позначилася рухом за відродження та збереження української національної освіти. Так, Перша Харківська українська гімназія імені Б. Грінченка стала піонером української освіти на території Слобідської України. З утвердженням радянського режиму місцева влада зіштовхнулася з проблемою не тільки організації нової шкільної системи, але й нестачею педагогічних кадрів. Саме тому був використаний успішний досвід попереднього національного уряду в створенні закладів освіти. Харківська гімназія була реорганізована спочатку у Першу Харківську трудову школу імені Б. Грінченка (для навчання широкого загалу), яка, у свою чергу, була трансформована у Харківську педагогічну школу імені Григорія Сковороди, а невдовзі в Харківські трирічні педагогічні курси імені Г. Сковороди. Подальшого дослідження вимагає історія педагогічної освіти у часи згортання політики українізації та утвердження тоталітарного режиму.

³⁰ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 1055, арк. 451; Календар знаменних і пам'ятних дат у галузі освіти на 2018 рік / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України імені В. О. Сухомлинського. Київ, 2017. С. 49.

³¹ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330, арк. 60, 62–63.

³² Там же. С. 53–54, 263–264.

³³ Багалій Д. І. Автобіографія // Ювілей. зб. на пошану акад. Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наук. діяльності. Київ, 1927. С. 143.

³⁴ Там же. С. 172; Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил.–С. С. 609.

³⁵ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 27–29.

³⁶ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 22.

163
 В. У. Ч. Н.
 КОНЦЕНТРАЦИОННЫЙ
 ЛАГЕРЬ

архив
 № 4 817

780
 1682

Арестантская карточка № 1682

Фамилия Гаращенко

Имя Иван

Отчество Степанович

Возраст 45 л.

Образование сельск. школа
(Где и что окончил)

Источник сред. сущест. Инженер
до революции

Происхождение Крестыанин
из какого сословия

Адрес Франклинская 198 Кв. 4

Место службы Инженер сапозек. мастерской
последнее школы в Скоророды.

Предметы

Подпись арестованного Гаращенко

Национальность украинец

Где родился Краснокуцк
губ. уезда
Каренов уд. Богоуца 49.
волости села

Профессия Инженер сапозек. мастерской
Основная до 1915 г.
сапозек. мастерской шп. Скоророды.

Место для фотографической карточки.

Рис. 1. Арештантська картка І. С. Гаращенко³⁷

³⁷ Зуб Е. До глибини кишені: як харківський купець Україну любив [Електронний ресурс]. URL: <https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv>.

Листівництво

Васильченко М. П.	2	8	31	1921	
Коваленко С. П.	4	18	35	1921	
Сидоренко М. П.	9	15	33	1921	
Борисенко М. П.	6	6	32	1921	
Сидоренко С. П.	8	5	12	37	1921
Коваленко М. П.	4	5	9	36	1921
Сидоренко М. П.	6	6	32	1921	
Сидоренко М. П.	4	4	29	1921	
Сидоренко М. П.	12	12	46	1921	
Сидоренко М. П.	4	10	14	33	1921
Сидоренко М. П.	12	12	22	1921	
Сидоренко М. П.	4	2	6	34	1921
Сидоренко М. П.	12	12	26	1921	
Сидоренко М. П.	4	12	16	22	1921
Сидоренко М. П.	8	14	32	1921	
Сидоренко М. П.	4	4	34	1921	
Сидоренко М. П.	6	8	14	32	1921
Сидоренко М. П.	12	12	42	1921	
Сидоренко М. П.	21	21	1921		
Сидоренко М. П.	21	21	1921		
Сидоренко М. П.	37	37	1921		
Сидоренко М. П.	24	24	1921		
Сидоренко М. П.	22	22	1921		
Сидоренко М. П.	28	28	1921		

Завдання курсових секретарів

1. Сидоренко М. П.	16	16		
2. Сидоренко М. П.	4	10	42	
3. Сидоренко М. П.	4	4	28	
4. Сидоренко М. П.	8	15	34	
5. Сидоренко М. П.	8	8	20	
6. Сидоренко М. П.	4	5	7	20
7. Сидоренко М. П.	6	6	12	20
8. Сидоренко М. П.	6	6	12	20

1885

Рис. 2. Відомості на розподіл праці поміж педагогічним персоналом у годинах на 1921/22 н.р. Педкурсів Гр. Сковороди³⁸

³⁸ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330, арк. 60, 62–63.

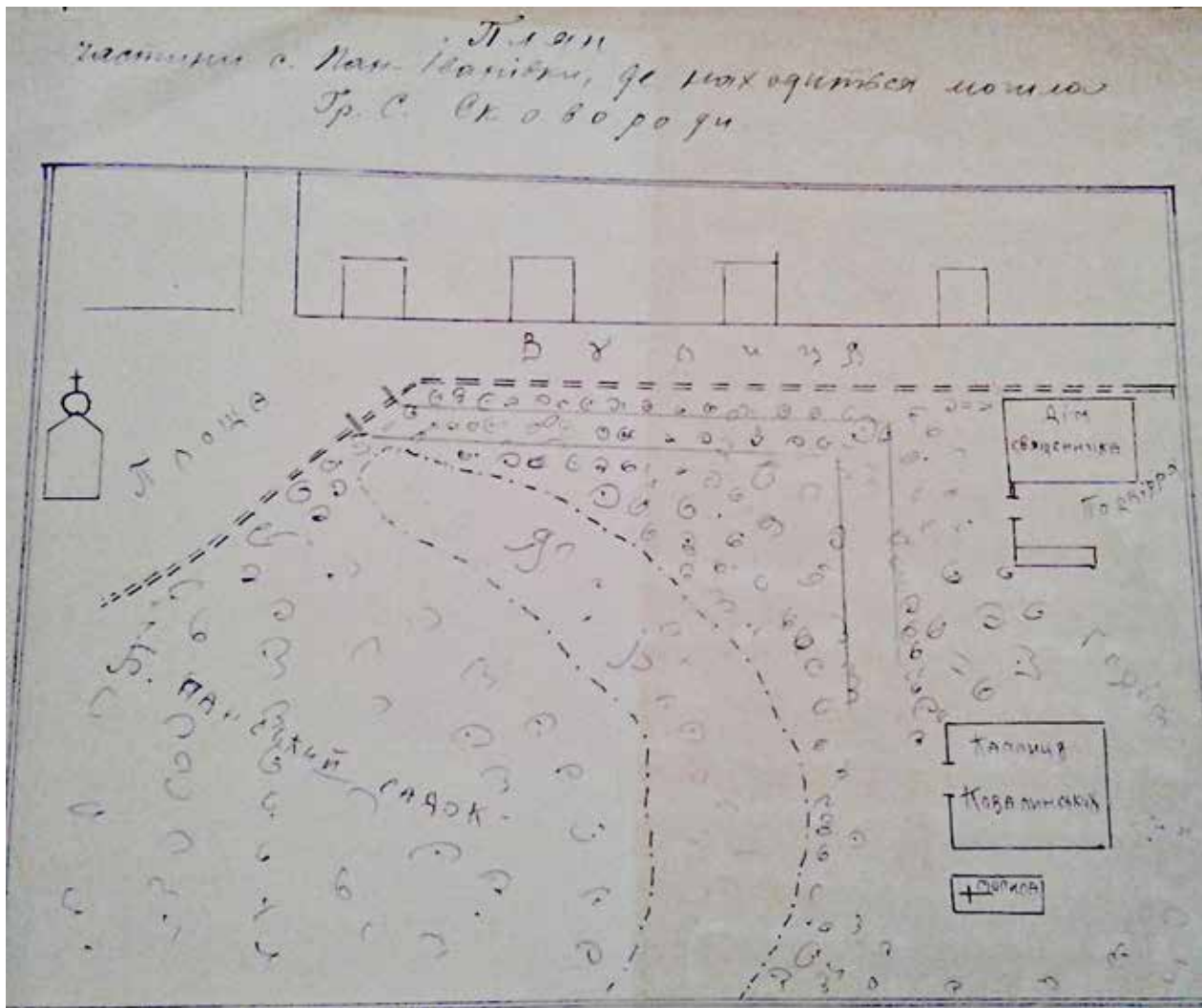

Рис. 3. План частини с. Пан-Іванівки де знаходиться могила Гр. С. Сковороди³⁹

³⁹ ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744, арк. 27–29.

References

Bagaliy D. I. Avtobiografiya // Yuviley. zb. na poshanu akad. Dmytra Ivanovycha Bagaliya z nahody simdesuatoyi richnytsi zhyttya ta pyatdysyatykh rokovyn nauk. diyalnosti. Kyiv, 1927. S. 1–146.

Bagaliy D. I. Vybrani pratsi. Kharkiv : Zoloti storinky, 2001. T. 6: Dzhereloznavstvo ta istoriografiya istorii Ukrainy. 660 s.

Chuhui T. O. Vydanycha diyal'nist' tovarystv «Prosvita» vprodovzh etapiv ikhnyoho istorychnoho rozvytku: porivnyal'na kharakterystyka // Istor. pamyat'. 2010. № 2. S. 41–53.

- DAKHO. F. R-820, op. 1, spr. 133.
 DAKHO. F. R-820, op. 1, spr. 330.
 DAKHO. F. R-820, op. 1, spr. 744.
 DAKHO. F. R-820, op. 1, spr. 1055.
 DAKHO. F. R-820, op. 1, spr. 1060.
 90 rokiv Kharkivs'komu humanitarno-pedagogichnomu instytutu / pid. zag. red. H. F. Ponomaryovoji. Kharkiv : TOV «Bisnes Investor Grup», 2010. 313 s.
 Doroshenko D. Istoriya Ukrainy 1917–1923 rr. Kyiv : Tempora, 2002. 322 s.
 Drazhevs'ka L. Shkil'ni roky // Suchasnist'. 1989. Chastyna 1: Sichen'. S. 75–86.
 Entsyklopediya istorii Ukrainy / redkol.: V. A. Smolij ta in. Kyiv : Nauk. dumka, 2011. T. 8: Pa–Pryk. 520 s.
 Entsyklopediya istorii Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, 2012. T. 9: Pryl–S. 944 s.
 Garashchenko I. Korotko pro sebe // Materialy do istorii Ukrainiskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy. New-York ; Chicago, 1975 S. 8–21.
 Goncharenko V. D. Codification of Ukrainian legislation on education (1920-1970s) // Juridical scientific and electronic journal. 2022. № 2. P. 16–21 [in Ukrainian].
 Hrushevsky M. S. Pro ukrains'ku movu i ukrains'ku shkolu. Kyiv : Veselka, 1991. 46 s.
 Istoriya ukrainskoi kultury : zb. materialiv i dokumentiv / za red. S. M. Klapchuka, V. F. Ostafiychuka. Kyiv : Vyscha shkola, 2000. 607 s.
 Kalendar zamennykh i pam'yatnykh dat u galuzi osvity na 2018 rik / NAPN Ukrainy, Derzh. nauk.-ped. b-ka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho Kyiv, 2017. 148 s.
 Kharkivs'kiy natsional'niy universytet imeni V. N. Karazina za 200 rokiv / V. S. Bakirov ta in. Kharkiv : Folio, 2004. 750 s.
 Kind-Voytuk N. B. D. Grinchenko is the first head of the Kyiv Society «Prosvita» (1906–1909) // Litopys Volyni. 2018. №19. S. 130–134.
 Komarnitskyi O. B. The students of pedagogical educational establishments of Kharkiv of 1920-th – 1930-th: analysis of quality and social structure // The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History 2016. Iss. 52. P. 56–64 [in Ukrainian].
 «Kozhanyy magnat» Khar'kova: millioner-prosvetitel' s Lysoy gory URL: <https://mykharkov.info/interesno/kozhanij-magnat-harkova-millioner-prosvetitel-ivan-garashhenko-s-lysoj-gory-82537.html>.
 Kul'turne budivnytstvo v Ukrainiskiy RSR: zb. dokumentiv. Kyiv : Derzh. Vyd-vo polit. lit., 1959. T. 1: 1917 – cherven' 1941 rr. 880 s.
 Man'kivs'ka T. O. Vykkladannya predmetiv ukrainoznavstva u shkolakh Kharkivs'koyi gubernii v 1917–1918 rr. // Aktual. probl. Metodyky navchannya istorii, pravoznavstva ta suspilstvoznachnykh dysciplin. Kharkiv, 2015. Iss. 7. P. 82–90.
 Plevako Mykola Antonovych // Ukr. bibl. entsyklop. URL: <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%B-B%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>.
 Sorochan N. A. Persha ukrains'ka gimnaziya u Kharkovi chasiv Tsentral'noi Rady i get'manatu P. Skoropads'kogo // Suchasni sotsial'no-humanitarni dyskursy : Materialy IV Vserukr. nauk. z mizhnar. uchastuy. m. Dnipropetrovs'k, 22 berez. 2014. Dnipropetrovs'k, 2014. Chastyna 2. S. 177–183.
 TSDAVO Ukrainy. F. 2581. op. 1, spr. 117.
 Tsepkov D. O. Ukrainizatsiya shkoly na Kharkivshchyni za chasiv Tsentral'noi Rady (berezen'1917 – kviten'1918 roku) // Zb. nauk. pr. Kharkiv. nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody. Series: History and Geography. 2012. Iss. 44. S. 130–132.
 Ukrain'ska diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliografichni vidomosti / uporyad. Viry Prosalovoyi. Donetsk : Skhid. Vyd. dim, 2012. 480 s.
 Vitraniuk N. O. Formation of pedagogical technical Schools in the structure of higher professional education of Ukraine in 1920-s: to the history of the question // Pedagogical Discourse. 2013. Iss. 15. P. 120–123 [in Ukrainian].
 Yasnitskiy H. I. Rozvytok narodnoi osvity na Urkaini (1921–1932 rr.). Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1965. 256 s.
 Yurchenko M. S., Mikruk L. A., Ostrovs'ka T. S. H. S. Salko – soratnytsia, druzhyna, khranytel'ka pedagogichnogo spadku A. S. Makarenka // Tezy dop. do XXV Mizhnar. nauk. konf. «Slobozhanski chytannya». Kharkiv, 2021. S. 69–71.
 Zub E. «Niyakykh himnazy na sobachiy movi». Yak bili generaly osvitu reformuvaly // dsnews.ua. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/nasha_revolyutsiya_1917/-nikakih-gimnazy-na-sobachem-yazyke-yak-bili-general-ukrayin-sku-16082019200000.i
 Zub E. Do hlybny kysheni: yak kharkivs'kyy kupets' Ukrainu lyubiv. URL: <https://www.mediaport.ua/do-glibini-kisheni-yak-harkivskiy-kupec-ukrayinu-lyubiv>.